

ΜΕΘΟΡΙΑΚΕΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΕΣ
ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ
ΣΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ

Συλλογικό έργο

*Μεθοριακές ψυχολογίες: Χαρτογραφώντας την ψυχική φροντίδα
στο πεδίο του προσφυγικού*

©εκδόσεις oposito, Αθήνα, Χειμώνας 2024.

Επιμέλεια: Δήμητρα Μάντζαρη & Μιχάλης Μεντίνης.

ISBN: 978-618-85746-8-7

Επιμέλεια/διόρθωση κειμένου: Βασίλης Κοκκινογένης

Γραφιστική επιμέλεια/σελιδοποίηση: Κώστας Κεχαγιάς

Υπεύθυνη Έκδοσης: Αφροδίτη Καψάλη

Μεθοριακές ψυχολογίες

Χαρτογραφώντας την ψυχική φροντίδα
στο πεδίο του προσφυγικού

Επιμέλεια: Δήμητρα Μάντζαρη & Μιχάλης Μεντίνης
Επίμετρο: Στάθης Παπασταθόπουλος

Περιεχόμενα

Πρόλογος

- Μεθοριακές ψυχολογίες 9
Δήμητρα Μάντζαρη και Μιχάλης Μεντίνης
1. Στρατόπεδα και Ψυχολογία: Θεραπείες χώρου, ασφάλεια
και η πολιτική της προσαρμογής 13
Άρτεμις Χριστινάκη
2. Η προστατευτική φύλαξη ασυνόδευτων ανηλίκων ως
καθεστώς εξαίρεσης και ο ρόλος των ψυχολόγων 37
Σοφία Παπαδοπούλου
3. Λόγοι προσφύγων και μεταναστών: Ακούγοντας
ιστορίες από έναν ατέλειωτο πόλεμο..... 59
Κώστας Γαρδούνης
4. Η ύπαρξη μου δεν είναι συνδεδεμένη με τη θλίψη:
Η περίπτωση της Α..... 79
Γεωργία Μπερλέμη
5. Η θεραπευτική φροντίδα ως κράτημα για
τα παιδιά πρόσφυγες..... 99
Βίκυ Λιλή
6. Μεταξύ ελέγχου και φροντίδας: Η διαχείριση της
αυτοκτονικότητας των προσφύγων..... 127
Δήμητρα Μάντζαρη
7. Ο βιοπολιτικός ρόλος της ψυχολογίας στο
μεταναστευτικό ζήτημα – Μια ερμηνευτική
φαινομενολογική ανάλυση 149
Αφροδίτη Καψάλη
8. Από το αίτημα για ανακούφιση του “δευτερογενούς
τραύματος”, στη νοηματοδότηση της εμπειρίας της
ψυχοκοινωνικής υποστήριξης προσφύγων. Ο ρόλος της
ομαδικής εποπτείας 175
Αλεξάνδρα-Αριάδνη Βασιλείου, Νίκος Γκιωνάκης,
Μαριάντζελα Δεμέναγα και Ελένη Κοτσώνη

Επίμετρο

- Η αποικιακότητα του ασύλου και η θέση
της ψυχολογίας..... 207
Στάθης Παπασταθόπουλος

Πρόλογος

Μεθοριακές ψυχολογίες

*Ψυχή ανάμεσα σε δύο κόσμους, τρεις, τέσσερις
Βουίζει το κεφάλι μου από το αντιφατικό
Έχει χαλάσει η πυξίδα μου απ' όλες αυτές τις φωνές που μου μιλούν
Ταυτόχρονα*

Gloria Anzaldúa

Το *Μεθοριακές ψυχολογίες: Χαρτογραφώντας την ψυχική φροντίδα στο πεδίο του προσφυγικού* προκύπτει ως το *στιγμιότυπο* μιας ανοιχτής συζήτησης, που αφορά τον ρόλο και τη λειτουργία των ψυχολογικών/ψυχοθεραπευτικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο του λεγόμενου μεταναστευτικού/προσφυγικού, όπως αυτό διαμορφώνεται από το 2015 και μετά. Αν και ετερογενείς ως προς τη στόχευση, τον βαθμό πολιτικοποίησής τους και τη σχέση που διατηρούν και διαπραγματεύονται με την *ψυχολογία εν γένει*, οι συζητήσεις αυτές τείνουν να αμφιρρέπουν και να μετεωρίζονται ανάμεσα σε μια σειρά από αντιθετικές εκτιμήσεις και διαπιστώσεις, όπου από τη μια αναγνωρίζεται με δυσαρέσκεια και προβληματισμό ο ενδημικός ρόλος της ψυχολογίας/ψυχοθεραπείας εντός των μηχανισμών βιοπολιτικής διαχείρισης των *ανεπιθύμητων πληθυσμών*,¹ της «αποικιακότητας του ασύλου», της «διαδικασίας προσφυγοποίησης»,² ενώ, από την άλλη, εντοπίζεται στη σχέση μεταξύ των ψυχολόγων και των μεταναστών/μεταναστατριών η δυνατότητα

1 Βλ., για παράδειγμα, τα κείμενα της Άρτεμις Χριστινάκη και της Σοφίας Παπαδοπούλου στον παρόντα τόμο. Βλ. επίσης Καψάλη, Α. & Μεντίνης, Μ. (2018). *Ψυχολογίες συμμόρφωσης: Σημειώσεις πάνω στον ψυχοπολιτικό έλεγχο του μεταναστευτικού*. Αθήνα: Oposito.

2 Βλ. την ανάλυση του Στάθη Παπασταθόπουλου στο Επίμετρο του παρόντος τόμου.

δημιουργίας ενός χώρου ασφάλειας και φροντίδας για εκείνους/εκείνες/εκείνα που την έχουν ανάγκη.³

Αυτός είναι και ο κύριος λόγος για τον οποίο αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε τα κείμενα που παρουσιάζονται στον παρόντα τόμο υπό τον τίτλο: *Μεθοριακές ψυχολογίες*, προκειμένου να αποτυπώσουμε και να μεταφέρουμε το γεγονός ότι τα κείμενα αυτά προκύπτουν εντός μιας πολυεπίπεδης και πολυδιάστατης *μεθοριακής, συν-οριακής* συνθήκης, όπου συναντιούνται, συμφύρονται και συγκρούονται διαφορετικές επιστημονικές αντιλήψεις, πολιτισμικές πρακτικές, προσδοκίες, ελπίδες και συμφέροντα. Σε αυτό το πλαίσιο, που χαρακτηρίζεται από μεταβατικότητα, ρευστότητα και αστάθεια, δεν μπορούμε πλέον να κάνουμε λόγο για μια ενική, ενιαία Ψυχολογία, αλλά για πολλές, πληθυντικές *ψυχολογίες*, που αντανakλούν μια σειρά από διλήμματα και αδιέξοδα, ενώ ταυτόχρονα καταγράφουν την προσπάθεια διαμόρφωσης μιας πρακτικής φροντίδας και αλληλεγγύης.

Είναι ακριβώς αυτή η πληθυντικότητα που διαφοροποιεί τις *μεθοριακές ψυχολογίες* από τη μονοφωνική, δεσποτική και αποικιοκρατική, ως προς τη λογική της, κυρίαρχη Ψυχολογία, όπως αυτή εκπορεύεται από τα τμήματα Ψυχολογίας των (ξένων κυρίως) πανεπιστημίων, και έπειτα διαχέεται στο *πεδίο* μέσω των εγχειριδίων και των εκπαιδεύσεων των «ανθρωπιστικών» φορέων, επιφέροντας, άλλοτε συνειδητά και άλλοτε ακούσια, την τυποποίηση της «θεραπείας», την αποπολιτικοποίηση της συνθήκης της μετανάστευσης (μέσω της χρήσης μιας ουδέτερης ψυχολογικής γλώσσας), καθώς και έναν βίαιο ψυχολογικό επιπολιτισμό.⁴

Σε αντίθεση, λοιπόν, με την κυρίαρχη Ψυχολογία, είναι σημα-

3 Βλ., για παράδειγμα, τα κείμενα της Γεωργίας Μπερλέμη, της Βίκυς Διλή και της Δήμητρας Μάντζαρη στον παρόντα τόμο.

4 Βλ., για παράδειγμα, Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (2016) (σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Columbia). *Group Interpersonal Therapy for Depression*. Διαθέσιμο στο: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-MSD-MER-16.4>. Βλ. επίσης Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (2016). *Problem Managements Plus (PM+): Individual psychological help for adults impaired by distress in communities exposed to adversity*. Διαθέσιμο στο: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-MSD-MER-16.2>.

2. Η προστατευτική φύλαξη ασυνόδευτων ανηλίκων ως καθεστώς εξαίρεσης και ο ρόλος των ψυχολόγων

Σοφία Παπαδοπούλου

Λίγα λόγια για την προστατευτική φύλαξη

«Στην αρχή νόμιζα πως ήταν τιμωρία. Τιμωρία για όσους μπαίνουν παράνομα. Μετά έμαθα...»

Σ.Α., 16 ετών από το Αφγανιστάν

Αυτό που έμαθε ο 16χρονος Σ.Α. ήταν ότι στην Ελλάδα, ως ανήλικος, έχει μια σειρά από δικαιώματα και πρέπει να προστατεύεται. Μαζί με αυτό, έμαθε ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν αρκετές υποδομές για την υποδοχή και την φιλοξενία του, με αποτέλεσμα να πρέπει για την προστασία του να μείνει αρκετές μέρες, ίσως και μήνες, στο κρατητήριο ενός αστυνομικού τμήματος. Αυτό που δεν έμαθε, ωστόσο, ήταν οι λεπτομέρειες για το εξωφρενικό νομοθετικό πλαίσιο που όριζε, αλλά και ταυτόχρονα δεν όριζε, την προστατευτική φύλαξη. Η συνθήκη εγκλεισμού του παιδιού αυτού, όπως και αμέτρητα πολλών ακόμη, οριζόταν από ένα μόλις άρθρο ενός Προεδρικού Διατάγματος του 1991 (ΠΔ 141/1991, αρ. 118), το οποίο θέσπιζε την «προστατευτική φύλαξη» ασυνόδευτων ανηλίκων ως «προληπτικό διοικητικό» και όχι ως κατασταλτικό μέτρο.¹ Μάλιστα οριζόταν ως ένα

1 Η προστατευτική φύλαξη καταργήθηκε επίσημα τον Δεκέμβριο του 2020 μέσα από το άρθρο 43 του νέου νόμου 4760/2020 («Ρυθμίσεις σφραγιστικής νομοθεσίας και λοιπές διατάξεις») του υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και του υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Στην πράξη, καταργήθηκε αρκετούς μήνες αργότερα, μέσω της λειτουργίας του Εθνικού Μηχανισμού Επείγουσας Ανταπόκρισης Ασυνόδευτων Ανηλίκων υπό την Ειδική Γραμματεία Προστασίας Ασυνόδευτων Ανηλίκων (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου). Ανακτήθηκε από: <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/n-4760-2020/arthro-43-nomos-4760-2020-katargisi-prostateytikis>

μέτρο περιορισμού της προσωπικής ελευθερίας με απολύτως βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα. Το ενδιαφέρον είναι πως ποτέ δεν υπήρξαν εξειδικεύσεις αναφορικά με την πραγματική εφαρμογή του εν λόγω μέτρου, παρότι πρόκειται για ένα μέτρο που εφαρμόστηκε μαζικά κατά τα έτη 2015-2020 σε όλη την ελληνική επικράτεια.

Σκοπός αυτού του κειμένου είναι να αναδείξει την άγνωστη αυτή πτυχή του προσφυγικού, το οποίο έπληξε τους ασυνόδευτους ανηλίκους που εισήλθαν στη χώρα, σχεδόν στην πλειοψηφία τους. Πολλά από όσα αναφέρονται στο κείμενο προέρχονται από σημειώσεις πεδίου και προσπαθούν να αποτυπώσουν την εμπειρία μου ως ψυχολόγου, που εργάστηκε με ασυνόδευτους ανηλίκους σε συνθήκες κράτησης επί σειρά ετών. Πέρα από την ανάγκη μου για μια κριτική βιωματική ανασυγκρότηση, οι γραμμές που ακολουθούν συνιστούν και μια προσπάθεια σύνδεσης με τους λοιπούς επαγγελματίες του χώρου, γύρω από τις ευρύτερες αντιφάσεις του ρόλου των ψυχολόγων στο προσφυγικό.

Όσον αφορά, λοιπόν, την πρακτική εφαρμογή του μέτρου της προστατευτικής φύλαξης, η χρονική διάρκεια της κράτησης συχνά ξεπερνούσε τους τρεις μήνες, καθώς δεν υπήρχε κάποιο πλαίσιο που να την ορίζει. Τρεις μήνες παραμονής σε κανονικότητες συνθήκες κράτησης και μάλιστα τις περισσότερες φορές χωρίς τη δυνατότητα προαυλισμού. Η έλλειψη, δε, οποιασδήποτε ρύθμισης για την προστατευτική φύλαξη είχε ως αποτέλεσμα το καθεστώς των ασυνόδευτων ανηλίκων να προσιδιάζει στην ποινική κράτηση υπόδικων και κατάδικων ανηλίκων, με τις πρακτικές κράτησης και φυλάκισης να υπερτερούν οποιασδήποτε έννοιας παιδικής προστασίας. Ταυτόχρονα, όμως, δεν ίσχυαν καν οι ελάχιστες εγγυήσεις που αφορούν την κράτηση και φυλάκιση ανηλίκων, ως προς τη δυνατότητα επικοινωνίας, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, την πρόσβαση στην εκπαίδευση, τον προαυλισμό. Η επίσημη ρητορική της πολιτείας, από την άλλη, παλινδρομούσε ανάμεσα σε προσπάθειες συγκάλυψης των

γεγονότων και σε αδιευκρίνιστες υποσχέσεις για κατάλληλη/όπως αρμόζει φιλοξενία των ανηλίκων.^{2,3}

Τα στατιστικά από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ) έρχονται να προβληματίσουν ακόμη περισσότερο αναφορικά με την πραγματική συνθήκη, την έκταση και τη χρονιότητα του ζητήματος.⁴ Πράγματι, η χρήση του μέτρου αποδιδόταν στην έλλειψη *εναλλακτικών*, εννοώντας την απουσία επαρκούς αριθμού δομών φιλοξενίας – για την αύξηση των οποίων βέβαια δεν γινόταν και μεγάλες προσπάθειες. Σύμφωνα με στοιχεία του ΕΚΚΑ, οι διαθέσιμες θέσεις φιλοξενίας τον Αύγουστο του 2016 ήταν 729, ενώ τα εκκρεμή αιτήματα φιλοξενίας έφταναν τα 1.295, με 566 ανηλίκους να *περισσεύουν* από το σύστημα.⁵ Τέσσερα χρόνια αργότερα, η προβληματική διαμορφωνόταν με αντίστοιχους αριθμούς: 2.169 διαθέσιμες θέσεις φιλοξενίας και 4.684 εκκρεμή αιτήματα για φιλοξενία.

Αναφορικά με τις συνθήκες και το χρονικό διάστημα της κράτησης των ανηλίκων, έχει παρατηρηθεί μια σειρά από ασυνέχειες, οι οποίες βασίζονται κυρίως στον παράγοντα τύχη: Ο τόπος σύλληψης του ανηλίκου, οι τυχόν γνώσεις και ευαισθητοποίηση των αστυνομικών για άμεση παραπομπή σε κάποια δομή στέγασης, η κινητοποίηση από την εισαγγελία, γραφειοκρατικά κωλύματα, η διαθεσιμότητα θέσεων φιλοξενίας, η διαθεσιμότητα ιατρικών

2 Βλ. σχετικές δηλώσεις του τότε Υπουργού Μεταναστευτικής Πολιτικής, Δ. Βίτσα, στις Βρυξέλλες αναφορικά με την μη ύπαρξη ασυνόδευτων ανηλίκων σε καθεστώς κράτησης: <https://gr.euronews.com/2019/02/19/dimitris-vitsas-oute-se-safe-zone-asyndeutoi-anilikoi-prosfyges>

3 Βλ. δηλώσεις Κ. Μητσotάκη στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης το 2019 και Μ. Χρυσοχοϊδη, τότε Υπουργού Προστασίας του Πολίτη, στην «Καθημερινή» (13/10/2019) αντίστοιχα: <https://newpost.gr/politiki/5d74e4efc65194046f5e2f3a/i-erotisi-toy-newpost-gia-to-prosfygiko-ti-apantise-o-k-mitsotakis> και <https://www.kathimerini.gr/politics/1046839/michalis-chrysocho-dis-stin-k-ta-exarcheia-tha-ginoy-n-kanoniki-geitonia/>

4 Στατιστικά στοιχεία αναφορικά με τον αριθμό, το φύλο και την ηλικία των ασυνόδευτων ανηλίκων που βρίσκονταν στην Ελλάδα και τις συνθήκες διαβίωσής τους είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα του ΕΚΚΑ: <https://www.ekka.org.gr/index.php/el/rolos-skopos-tou-ekka/statistika>

5 Στο ίδιο